

ІВАН ОГІЄНКО ЯК ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПУБЛІЦИСТ

УДК 821.161.2-1

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.164-169

І. В. Волковинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕПІТЕТНИЙ КОМПЛЕКС ЯК НОСІЙ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ У ПОЕМІ І. ОГІЄНКА «НА ГОЛГОТІ»

Стаття присвячена проблемі функціональних можливостей епітетарію в поемі І. Огієнка «На Голготі». Епітетна система розглядається як втілення своєрідного естетичного та ідейно-філософського коду. У дослідженні особлива увага зацентрована на явищі епітетного повтору. Епітетні повтори та епітетні структурно-тематичні групи аналізуються у статті на основі теорії С. Губанова про епітетний комплекс, який є підґрунтям для формування макрообразу. Епітетні комплекси в поемі І. Огієнка «На Голготі» продукують утворення макрообразів «троянди», «лілеї» та «дзвонів», які отримують у поемі роль сакральних символів. Поет на основі християнської символіки творить яскраві художні образи, які стають ключем до розуміння не лише його творів, а й до осмислення його громадянської позиції, його філософії життя.

Ключові слова: епітетна система, епітетна структура, епітетний комплекс, макрообраз, символ, І. Огієнко.

У системі мікрообразів будь-якого художнього твору епітет займає одне з чільних місць, оскільки вбирає в себе надважливий – оцінний – елемент моделювання художньої реальності. Епітет віддзеркалює авторське бачення світу через ознаку, яку автор обирає, переосмислює і доносить до реципієнта у вигляді своєрідного естетичного коду. Г. Сивокінь зауважує, що «ознака несе в собі ніби першоелемент, першоджерело ідеї твору. Вона в наймініатюрнішому вигляді концентрує письменницьку мету, яка, природно, переходить і на читача» [14, с.264-265]. Епітет відіграє ключову роль у формуванні образності, що дає можливість дослідникам стверджувати: «епітет є не тільки первісним тропом. Існують підстави розглядати його як системоутворюючий центр тропіки, тому, що до нього зводяться шляхом трансформації інші тропи» [11]. Ознака, закодована в епітетній структурі, концентрує в собі авторське уявлення про світ і нерідко стає ключем до розгадки імпліцитного смислу твору. В. Красавіна відзначає: «Епітет – традиційний засіб, який найвиразніше передає особливості жанру, індивідуального стилю письменника, характеризує стиль літературного напрямку

та художньої мови відповідного періоду» [6, с.5]. Саме тому вивчення епітетних систем художніх творів зберігає актуальність у сучасному літературознавстві.

На особливу увагу заслуговує явище епітетного повтору в художньому творі, яке неодноразово ставало предметом дослідження вчених, однак, так і не отримало остаточного висвітлення у філологічній науці. Епітетний повтор проявляє себе у двох основних різновидах: 1) повтор епітетної структури (тобто одного й того ж означення з одним і тим же означуваним словом); 2) повтор одного й того ж означення з різними означуваними словами.

Одним із перших, хто звернув увагу на явище епітетного повтору, був О. Веселовський. У праці «З історії епітета» дослідник розглядає епітетний повтор, при якому означення вступає у постійний зв'язок із певним означуваним словом. Такі означення О. Веселовський називає постійними епітетами і зараховує їх до явища зовнішнього розвитку цього тропу. На думку вченого, постійні епітети покликані «відзначити у предметі рису, яка видається для нього характерною, суттєвою, показовою» [3, с.63]. Подібне трактування епітетного повтору знаходимо і в Фр. Міклошича. Дослідник відзначає, що «багато постійних епітетів не додають жодної ознаки іменнику» [7, с.17], однак, на відміну від О. Веселовського, виокремлює ще одну їх функцію у творі: «зобразити предмет у його чуттєвій означності» [7, с.5]. Такої ж термінології дотримуються С. Балашова [1], О. Волковинський [4], Т. Онопрієнко [10], А. Павшук [12], Б. Томашевський [15], Л. Турсунова [16], Л. Шутова [17] та ін. Досить цінними є зауваження щодо епітетного повтору В. Москвіна, оскільки дослідник не лише виокремлює «постійні епітети», а й звертає увагу на інший різновид – повтор означення при різних означуваних словах. Таке явище В. Москвін (услід за Н. Познанським) називає «наскрізним епітетом» [8, с.31]. На такі ж два різновиди епітетного повтору вказує і С. Губанов [5]. Важливим є той факт, що С. Губанов робить спробу поєднати ці два різновиди епітетних повторів, увівши поняття епітетного комплексу «під яким розуміємо єдність декількох тематично і граматично об'єднаних епіфраз різної конфігурації» [5]. Поняття епітетного комплексу є не просто категорією архітектонічною, воно вказує на здатність епітетних структур утворювати об'єднання вищого порядку. Сукупність ознак, закладених у кожній епітетній структурі такого комплексу, стає підґрунтям для формування єдиної надознаки. І якщо окремі епітетні структури є мікрообразами, то епітетний комплекс є умовою формування макрообразу. Оскільки «епітетарна побудова відбиває національну і культурно-історичну самобутність поетичного твору, світогляд, соціальний і життєвий досвід митця, що трансформується у своєрідні і неповторні індивідуальні словесні образи» [13, с.25], дослідження епітетного комплексу відкриває широкі можливості для інтерпретації глибинних підтекстів твору.

Поетична спадщина І. Огієнка вирізняється багатою епітетною системою. Через художні ознаки митець репрезентує свої філософські, релігійні бачення світобудови, виявляє свої національно-патріотичні прагнення. Одним із творів, які стали «рупором ідей» І. Огієнка, є поема «На Голготі». Дослідження епітетної системи цього твору дозволить наблизитися до найбільш адекватної інтерпретації літературної творчості І. Огієнка.

Прикметною рисою епітетної системи в поемі є наявність епітетних повторів, тематична і граматична наближеність яких дає можливість ідентифікувати їх як епітетні комплекси. Епітетні структури об'єднуються навколо трьох стрижневих понять – «рожа» («рожі»), «лелія» («лелії») та «дзвін» («дзвони»).

Епітетний комплекс із означуваним словом «рожа» (у його граматичних модифікаціях) нараховує 16 епітетних структур. Окрім того, поняття «рожа» час-

то трапляється в тексті й поза межами епітетної системи. Така частотність звернення до поняття свідчить про його особливу смислову насаженість. Троянда набирає у поемі І. Огієнка символічних значень. Перш за все, акцентується роль троянди як Божої квітки. В епітетному комплексі поеми ця рослина двічі отримує таку назву через прийом перифразу: «*вонна квітка Божя*» [9, с.299], «*пахуча квітка Божя*» [9, с.316]. У християнській символіці троянда фігурує як священна квітка, «як емблема Христа і Діви Марії» [18, с.419]. Християнськими мотивами наскрізь пронизана і поема «На Голготі». Тому не випадково символ троянди стає одним із ключових у творі. Він не лише виконує роль маркера сакральності, а й стає поєднуючою ланкою між епізодами, організовує твір у композиційну цілісність. Прикметно, що означуване поняття «рожа» отримує в поемі постійний епітет «*вонна*», який фігурує у 10-х епітетних структурах. Ще у 2-х епітетних структурах означуване слово «рожа» супроводжується епітетом «*пахуча*». Акцентуація запаху троянди натякає на її райське походження, адже за біблійною легендою, на троянді після гріхопадіння Адама і Єви з'явилися шипи, які б мали нагадувати людям про їхній гріх, і тільки «запах і краса квітів продовжують нагадувати їй [людині. – І.В.] про рай» [18, с.419]. В поемі І. Огієнка рай прочитується як у буквальному сенсі (як священний сад-Едем), так і в символічному – як досягнення бажаної свободи рідним народом. Тому запах троянди символізує у творі внутрішнє піднесення, надію на духовне воскресіння. Увесь тернистий шлях центрального персонажа поеми – Івана Борини – всіяний «вонними рожами». Перевага саме архаїчної форми епітета «вонна рожа» над сучасною авторові «пахуча рожа» додає пафосу урочистості, виводить квітку із ряду звичних, вказує на її сакральність.

Ф. Бусласєв так пояснював причину існування постійних епітетів у народній творчості: «Висловлювання з постійними епітетами можна уподібнити типам грецьких божеств, які одного разу були створені і ніколи не змінювалися» [2, с.182]. Епітетний комплекс із постійною епітетною структурою «*вонні розжі*» стає втіленням отієї духовної константи, незрадливої віри і нездоланної внутрішньої сили «людських пророків», які ціною власного добробуту проходять хресним шляхом на Голгофу заради України. У долі Івана Борини є і падіння, і злети, і радощі, і знову страждання. Та незмінним залишається трояндний аромат, що нагадує про мету – повернути рай Батьківщині – і спонукає героя підніматися з колін та йти далі.

Прикметно, що на початку поеми постійна епітетна структура «*вонна рожа*» урізноманітнюється епітетним ланцюжком: «*осіння вонна рожа*» [9, с.288]. Невдовзі у тексті поеми епітетний ланцюг трансформується у «*травнева вонна рожа*» [9, с.316]. Епітет «*травнева*» супроводжує означуване слово «рожі» тричі. Таким чином відбувається і зміна настроїв твору – від осіннього смутку до весняної життєствердності. Оптимізм посилюється епітетними структурами «*пшинна рожа*» [9, с.318], «*плідну вонну рожу*» [9, с.322]. Епітети тут несуть профетичну інформацію.

Важливим у символіці троянди є також її колір. В поемі І. Огієнка «На Голготі» троянда постає у двох кольорових іпостасях: білій («*травнева біла рожа*» [9, с.299]) і червоній («*червоні вкрили розжі*» [9, с.326]). Білий колір троянди в християнській символіці «означає чистоту, чесноту, цноту, любов до Бога» [18, с.419]. Саме з білою трояндою порівнюється у творі рідне село Івана Борини, у якому герой зростав. Білий колір троянди символізує тут дитячу чистоту, довірливість. Червоний колір троянди «означає милість, духовність (пелюстки), очищення і звільнення від гріхів, мучеництво» [18, с.419]. На відміну від білої троянди, яка з'являється у поемі на фоні теплих і світлих спогадів ге-

роя про дитинство, образ червоної троянди постає в момент страждання героя. «Червона троянда адресована пролитій крові і ранам Христа, а також містичному народженню» [18, с.419]. Така зміна кольорів у поемі «На Голготі» символізує хресний шлях Христа, який страждав не через власні провини, а заради спасіння людства. Герой поєми І. Огієнка також проходить через поневіряння та муки заради священної мрії про свободу для України.

Епітетний комплекс, який утворився навколо поняття «лелія», налічує 8 епітетних структур. У 7-ми структурах «лелія» виступає означуваним словом, у одній епітетній структурі – означенням. Лілія, як і троянда, представлена в поемі І. Огієнка «На Голготі» Божою квіткою. На це вказує епітетна структура «*травнева райська лелія*» [9, с.318]. Ця квітка займає помітне місце у християнській символіці й трактується «як символ світла, чистоти, невинності, цноти, а також милосердя» [18, с.285]. Прикметно, що найбільш акцентованою ознакою квітки в поемі є знову ж таки запах (як і в троянди): «*вонні лелії*» [9, с.289], «*пахкі лелії*» [9, с.292], «*пахучії лелії*» [9, с.303]. Аромат лілій співвідноситься із раєм, із запахом священних олій, а також – що є виключно інтерпретацією І. Огієнка – із мрією. Майже у кожній строфі, в якій фігурує лілія, з'являється поняття мрії: «*Тому-то в минулім / Все вонні лелії, / І в серденьку чулім / Цвітуть тихі мрії*» [9, с.289]; «*В садах розкохані лелії. / Як цілувалися з росою. / Про волю снили тихі мрії / Й пишались райською красою*» [9, с. 316]; «*І закотилася надія, / Потьмились людям горді сні, / І вже не пахла нам лелія / У мрійних подихах весни*» [9, с.328] тощо. Образ лілії в поемі І. Огієнка позбавлений пластичності; він набирає рис аморфності, перетікає у чисто духовну площину, стає символом світлої надії, мрії про волю. Образ лілії також співвідноситься з Україною. В епітетній структурі «*Україна лелійно біла*» [9, с.315] квітка-символ експлікується через ознаку, що виносить на передній план оцінний момент. Так само з лілією порівнюється мова: «*Бо рідна мова – тишина рожа. / Травнева райська лелія*» [9, с.318]. Таким чином, Україна та українська мова у творчості І. Огієнка отримують риси сакральності, чистоти, райської довершеності.

У християнській символіці лілія також уособлює «триєдиність розуму, душі й тіла, які маніфестують себе в людині» [18, с.285]. Тому не дивно, що І. Огієнко обирає лілію внутрішнім атрибутом Івана Борини: «*В Борини в серці легіт ніжний / Цілує завжди горді мрії, / В душі ж глибокій, білосніжній / Цвітуть пахучії лелії*» [9, с.303]. Головний герой поєми постає не лише незламним борцем за справедливість (промовистим є і саме прізвище персонажа – Борина (від «боротися», «боротьба»)), а й разом з тим чуйною особистістю, здатною на тонкі душевні переживання. Прикметно, що саме на шляху до мети, в пориві палкої праці Іван Борина уподібнюється лілії: «*Стрункий Борина, як тополя, / З обличчя б'є йому натхнення, / Увесь як вонна квітка з поля, / В очах ясних бликить весіння*» [9, с.304]. Щоправда лілея тут названа через перифраз «*квітка в полі*», та читач впізнає її за епітетом «*вонна*», що супроводжує це поняття впродовж усього твору. На перший погляд образ натхненного борця-Борини дисонує з образом тендітної лілії. Проте, у цьому порівнянні заховані глибинні смисли, коріння яких бере початок у християнській символіці. Недаремно лілія названа тут польовою квіткою. «У Біблії «лілії полів» згадуються як символ відданого служіння Богу» [18, с.285]. Через порівняння героя твору з польовою лілеєю автор нагякає читачеві, що боротьба за свободу і щастя Батьківщини рівноцінна служінню Богові.

Епітетні комплекси зі стрижневими словами «рожа» та «лелія» наближені між собою через спільну наскрізну ознаку, яка виражена епітетом «*вонна*»

(та його граматичними і лексичними модифікаціями). Варто зазначити, що епітет сполучається і з іншими означуваними словами в поемі: «*вонних мрій*» [9, с.304], «*вонних фіміамах*» [9, с.314], «*вонній ланці*» [9, с.317], «*вонна юна мрія*» [9, с.320] тощо. Натрапляємо і на епітетну структуру, в якій ознака на позначення аромату стає означуваним поняттям – «*вонною пільну*» [9, с.317]. Такий епітетний повтор не вкладається у рамки терміну «постійний епітет», під яким прийнято розуміти повторення епітетної структури. Тут спостерігаємо явище «наскрізного епітета» (термін Москвіна), що свідчить про важливість ознаки, на яку цей епітет вказує. В поемі І. Огієнка «На Голготі» наскрізною ознакою стає аромат райських квітів, запах яких є символічним і сакральним.

Ще одним епітетним комплексом є група епітетних структур, об'єднаних навколо поняття «дзвін». Причому у 9 епітетних структурах означуване слово «дзвін» поєднується з епітетом «*Великодній*», у 3 структурах – із епітетом «*побідний*», і у 2 структурах – з епітетом «*срібний*». Голос дзвінів звучить у серці Івана Борини: «*І чує в серці срібні дзвони. / Немов ті дзвони Великодні, / І тихнуть в ньому скорбні стони*» [9, с.288]. Великодній дзвін асоціюється з образом матері: «*Бо рідна мати – вонна рожка. / Вона, як дзвін той Великодній, / Вона повік – опіка Божжа, / Гарячий промісел Господній!*» [9, с.297]. Переможний дзвоном звучить рідна мова: «*Бришить усюди мова рідна, / Немов ті тихі срібні дзвони, / І скрізь вона, ясна й побідна, Летить, як вихор, в перегони*» [9, с.318]. Великодній дзвін у поемі І. Огієнка стає символом перемоги українського народу над поневолювачами, образом омріяної свободи, своєрідним закликком до спільної мети.

Епітетна система поєми І. Огієнка «На Голготі» досить розгалужена. Однак, у ній чітко виділяються три епітетні комплекси, які акумулюють у собі ознаки-домінанти й стрижневі поняття. Епітетні повтори різних варіацій дають можливість простежити розвиток ідейно-світоглядних положень І. Огієнка. Дослідження епітетних комплексів поєми засвідчило, що епітетарій у творчості І. Огієнка є носієм символічних значень. Епітетні комплекси продукують утворення макрообразів «троянди», «лілеї» та «дзвонів», які отримують у поемі роль сакральних символів. Поет на основі християнської символіки творить яскраві художні образи, які стають ключем до розуміння не лише його творів, а й до осмислення його громадянської позиції, його філософії життя.

Список використаних джерел:

1. Балашова С.Е. Виды и функции повторов в творчестве М.А. Шолохова : дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2008. 195 с.
2. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка : учеб. пособие. Москва, 1992. 512 с.
3. Веселовский А.Н. Из истории эпитета. *Историческая поэтика*. Москва, 1989. С. 59-75.
4. Волковинський О. Поетика епітета : монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 350 с.
5. Губанов С.А. Эпитет в творчестве М.И. Цветаевой: семантический и структурный аспекты : дис.... канд. филол. наук. Самара, 2009. 234 с. URL: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=294.
6. Красавина В.В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини XIX – першої половини XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 19 с.
7. Миклошич Фр. Изобразительные средства славянского эпоса. Москва, 1895. 34 с.
8. Москвин В. Русская метафора. Очерк семиотической теории. Москва, 2006. 184 с.

9. Огієнко І. На Голготі. *Рятування України*. Київ, 2005. С.282-348.
10. Онопрієнко Т.М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 9 с.
11. Онопрієнко Т.М. Епітет як первісний троп і системоутворюючий центр тропіки. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту*. 2001. №8. С. 127-130. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8291/97>.
12. Павшук А.В. Языковая природа и функции эпитета в художественном тексте: на материале романа Асорина «Воля» : автореф. дис.... кандидата филологических наук. Москва, 2007. 21 с.
13. Підмогильна Н.В. Ад'єктивний атрибут у поетичному мовленні (на матеріалі поетичних творів О.С. Пушкіна) : автореф. дис.... доктора філол. наук. Сімферополь, 2001. 35 с.
14. Сивокінь Г.М. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій. Київ, 2006. 304 с.
15. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие. Москва, 1996. 334 с.
16. Турсунова Л.А. Структурные типы и стилистические функции эпитета в языке английской художественной литературы XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1974. 23 с.
17. Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20-30-х років ХХ століття (структурно-семантичний і функціональний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.
18. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы. Москва, 2004. 556 с.

The article is devoted to the problem of functional possibilities of the epithet system in the poem «On the Golgotha» by I. Ohiienko. As the sign, encoded in the epithet structure, focuses on the author's perceptions of the world and often becomes the key to solving the implicit meaning of the work, the epithet system is considered as the embodiment of a peculiar aesthetic, ideological and philosophical code. Special attention is paid to the phenomenon of epithet repetition, which manifests itself in two main varieties in the study: 1) the repetition of the epithet structure (that is, the same definition with the same meaning of the word); 2) repeating one and the same definition with different meaningful words. Epithet repetitions and epithet structural and thematic groups are analyzed on the basis of the theory of S. Gubanov of the epithet complex in the article. The concept of the epithet complex indicates the ability of the epithet structures to form a union of higher order. The set of features, embedded in each epithet structure of such a complex, becomes the basis for the formation of a single sign. And if separate epithet structures are microimages, then the epithet complex is a condition for the formation of a macroimage. The study of the epithet complex offers great opportunities for interpreting the underlying subtext of a work.

The epithet system of the poem «On the Golgotha» by I. Ohiienko is quite branched out. However, it clearly distinguishes between three epithet complexes, which accumulate the dominant signs and core concepts – «rose» (roses), «lily» («lilies») and «bell» («bells»). Epithet repetitions of different variations allow us to trace the development of ideological and worldview principles of I. Ohiienko. The study of the epithet complexes of the poem has shown that the epithet system in the work by I. Ohiienko is a bearer of symbolic meanings. Epithet complexes produce the formation of macroimages of «roses», «lilies» and «bells», which receive the role of sacred characters in the poem. Based on Christian symbolism, the poet creates vivid artistic images that become the key to understanding not only his works, but also to comprehending his civil position, his philosophy of life.

Key words: epithet system, epithet structure, epithet complex, macroimage, symbol, I. Ohiienko.

Отримано: 06.09.2018 р.